

Utställningar om konst, reformation och trettioåriga kriget i Augsburg och München samt om lübeckarkeologi i Lübeck

I Tyskland har under sommaren visats två stora utställningar med viss svensk anknytning. Det rör sig om en utställning i Augsburg, *Welt im Umbruch — Augsburg zwischen Renaissance und Barock*, och en i München, *Wittelsbach und Bayern*. Båda utställningarna utgör stora manifestationer som utställningar i Tyskland ofta innebär. Båda har förberetts under flera år, fått väldiga resurser och också avsatt vetenskapliga resultat i form av ingenting mindre än gigantiska, väldokumenterade kataloger.

För att börja med utställningen i Augsburg, *Welt im Umbruch*, "en värld i omvälvning", så ägde den rum i två lokaler, Elias Holls (stadens store arkitekt under 1600-talets början) rådhus — svårt skadat under kriget — och i det nyrestaureerade tyghuset av samme arkitekt. Temat för utställningen var konst och historia i och kring Augsburg under det händelserika århundradet mellan 1518 — kejsar Maximilian I:s sista riksdag i Augsburg — och Westfaliska fredens år 1648. Tidpunkten för att i en utställning skildra detta just år 1980 är naturlig nog: det är i år fyrahundraftio år sedan den Augsburgska trosbekännelsen, *Confessio Augustana*, upplästes för Karl V vid en riksdag i Augsburg. Utställningen invigdes under den junivecka som allt i staden gick i *Confessio Augustanas* tecken; bekännelsen högtidlighölls till och med vid en utomhusgudstjänst för motorcykelburen ungdom.

Utställningens två delar hade var sin katalog, den ena på 430, den andra på 550 sidor, i bra tryck med flera färgbilder. Båda katalogdelarna är upplagda som goda kataloger skall vara: med en rad inledande översikter före katalogavsnitten där varje objekt är noggrant beskrivet, i de flesta fall avbildat samt omnämmanden i litteraturen redovisade.

Utställningens första del, i tyghuset, var

den historiska delen; här gavs bakgrunden till de konstyttringar man kunde se i den andra delen. Några av de temata som visades var: stadsbild, arkitektur, personer och händelser, reformation, religionshistoria, *Confessio Augustana*, stadshistoria, handel, riksdagar och trettioåriga kriget. Detta skildrades i dokument, böcker, porträtt, bilder och modeller.

Den ovannämnda svenska anknytningen står alltså att finna i det som berör trettioåriga kriget, då de svenska insatserna under ett skede hade betydelse för protestanterna i Augsburg. Den svenska armén under Gustav II Adolf intog den 24 april 1632 Augsburg, där protestanterna sedan 1629 varit hårt trängda. Svenskarna höll staden besatt till 1634, under vilken tid de katolska prästerna var förvisade från staden. 1634 besegrades den svenska armén i slaget vid Nördlingen, och Augsburg fick, efter de kejsarliga och bayerska truppernas belägring, ge upp kampen 1635.

Trots den enorma mängd information denna del av utställningen presenterade var den så klart upplagd att det inte beredde besökaren några svårigheter att se den: varje tema fanns i "sidobås" i sidoskeppen i det treskeppiga tyghuset. Föremålen var rättframt utställda utan ovidkommande "konstnärliga" grepp.

Det är svårt att framhäva något särskilt avsnitt i utställningen; jag förundrades personligen över den oerhörda betydelse handelshuset Fugger hade: vid 1500-talets början Europas största bankhus; man hade faktorer i Tyskland, Österrike, Kärnten, Tyrol, Ungern, Italien, Frankrike, Spanien och Nederländerna; Jakob Fugger lånade pengar åt bl. a. kejsar Maximilian I och Karl V, vars val han till största delen bekostade; han hade också inflytande vid påveval.

Utställningens andra del var i rådhuset och omfattade konst och konsthantverk.

Anslaget gavs av det välbekanta Tizianporträttet av Karl V, där kejsaren sitter i en stol på en intensivt röd yta, utan — så när som på gyllene skinnets orden — tecken på yttre makt.

I mittsalens centrum visades en rad porträtt av personer med anknytning till staden — förutom kejsarliga porträtt också porträtt av de dominerande handelshusen, medlemmar av familjerna Fugger och Welser, målade av bl. a. den främste Augsburgsmålaren under renässansen, Christoph Amberger. Runtom centrumskärmarna visades annat måleri, främst kyrkligt, samt skulptur, bl. a. bronser från ett altare för Christoph Fugger, modellerat 1581 av Hubert Gerhard. Altaret hade förstörts 1807 och bronserna — en uppståndelserelief i centrum omgiven av smärre figurer — såldes för att inte dyka upp förrän 1964 i en engelsk privatpersons kvarlåtenskap.

I två sidorum visades det som kan uppfattas som utställningens tyngdpunkt, guldsmedskonsten; Augsburg var ju en av guldsmedskonstens huvudstäder under renässans och barock. Från 1529 föreskrev stadens råd stämpling av alla guld- och silverarbeten, och från detta år kan man alltså få en god bild av guldsmedskonsten i Augsburg. Många mästare var verksamma där, 1582 över 100 stycken. Deras produkter såldes inte bara av dem själva utan också i guldsmedsbutiker. En av dessa förmedlare av guldsmede hade också en filial vid hovet i Prag. 145 föremål ställdes ut, både kyrkligt och profant. En del av dessa kan upplevas som något överlastade; särskilt intresse tilldrog sig därför en grupp av dryckeskärl i en teknik som Augsburg var berömt för: eleganta grotesker i gropemalj. Ett av dessa kärl var en lockpokal av David Altenstetter, daterad 1610, som på obekanta vägar kommit till Sverige för att 1738 av Claes Grill och hans maka Anna Johanna Grill skänkas till Njutångers kyrka i Hälsingland som nattvardskalk. Möjligtvis har Grill förvärvat den under sin vistelse i Holland 1731—32, eller senare genom sina vidsträckta utlandsförbindelser. Om Altenstetters emaljkonst skriver Hannelore Müller, silverexpert vid Städtische

Kunstsammlung i Augsburg, i katalogen att han inte direkt överfört motiv från grafiska förlagor, snarare "förefaller han att suveränt variera allmänt bekanta former, som han på ett fulländat sätt passar in på en given yta".

För övrigt gavs rika prov på den Augsburgska guldsmedskonsten i form av praktpokaler, vinkannor, bordsuppsatser etc samt kyrkligt silver som kalkar, patener och kräklor. Här kunde man notera att reformationen i viss mån drev fram nya former för det kyrkliga silvret: för katolska kyrkor tillverkades kalkar i medeltida form, medan för de evangeliska kyrkorna nya och enklare former kom i fråga. Nämnas måste också två praktfulla, närmast meterhöga helgonbilder — båda med relikgömmor — tillverkade i drivet och gjutet silver av Hans Jakob Bair 1613—14.

Dessutom visades grafik — bl. a. blad ur Hans Burgkmair d. y:s Turnierbuch visande olika turneringssätt — samt ur och vetenskapliga instrument, textil och fajans samt slutligen vapen och rustningar.

Sammanfattningsvis upplevde man *Welt im Umbruch* som en stor, praktfull utställning i ett ändå fattbart format. Textinformationen i själva utställningen gav en viss uppfattning om utställningens innehåll medan katalogen gav möjlighet till fördjupning på varje tänkbar punkt. I katalogen har man en bestående sammanfattning av konst och historia i en av Tysklands viktigaste städer under en händelserik period.

Den andra utställningen visades i München, *Wittelsbach und Bayern*, och var anordnad med anledning av 800-årsminnet av kejsar Fredrik Barbarossas förläning av Bayern till pfalzgreven Otto av Wittelsbach; ätten regerade sedan Bayern till 1918. Utställningen var uppdelad i tre delar, en medeltida, en 15—1600-talsdel (den del jag kunde se) och en som gick fram till mitten av 1800-talet.

Wittelsbachkatalogen är än mer omfattande än Augsburgkatalogen: för de tre utställningsdelarna är det sex band på tillsammans drygt 3000 sidor i format 21,5×25,5

cm, med tryck av mycket hög klass och bilder i svartvitt och färg.

Renässans- och barockdelen, som under namnet *Um Glauben und Reich. Kurfürst Maximilian I.*, visades på Residenset var i alla avseenden mycket omfattande: katalogen upptar 948 nummer. Ett nummer kan då givetvis omfatta flera föremål, som t. ex. 473 med 40 akvareller av lantliv på 1620—30-talen, med många intressanta detaljer.

Utställningen var uppbyggd kring regenterna med hertig — sedermera kurfursten — Maximilian I (regerade 1598—1651) som centralgestalt. Man kan räkna till 36 olika temata i utställningen, med regenterna, reformation och motreformation samt trettioåriga kriget som huvudtemata. Allt detta skildrades i dokument, konst och föremål. Man fick ett visst grepp om regenternas personligheter: de var alla djupt engagerade katoliker, och deras konstintresse dokumenterade sig i mecenatskap och konstsamlingar. Maximilian var dessutom på sin fritid en mycket skicklig elfenbensvarvare, och i det avsnitt med "Schwedenbeute" från trettioåriga kriget som visades förekom en praktfull elfenbensdosa, svarvad av kurfursten; den hör till Husgerådskammarens samlingar. Sverige hörde till de viktigaste långivarna utanför Tyskland; det gällde då givetvis avsnittet om trettioåriga kriget.

Det är även beträffande denna utställning svårt att gå in på enskildheter, men ett stort arrangemang bör nämnas, nämligen hertig Wilhelm V:s gravmonument. Hertigen och hans gemål Renata av Lothringen hade låtit bygga S:t Michaelskyrkan och också utvalt den till sin gravplats. Friedrich Sustris, hovets främste konstnär, gjorde under början av 1590-talet planer för ett stort och praktfullt gravmonument, och man färdigställde ett antal bronsfigurer, modellerade främst av Hubert Gerhard och Carlo Pallago. Till monumentet införskaffades också ett bronskrucifix av Giovanni da Bologna. På grund av det statsfinansiella läget (till stor del beroende på hertig Wilhelms stora kärlek till konst och musik) måste arbetena avbrytas 1597 (hertigen abdikerade någon tid därefter); delar av det färdig-

ställda användes till ett blygsammare gravmonument i S:t Michaelskyrkan, medan övriga delar kom till användning på annat håll. Alla dessa delar hade nu sammanförts i en stor, på en järnställning uppställd rekonstruktion; det som inte kunde flyttas visades i avgjutning.

Arrangemangen fyllde högsta tänkbara anspråk, både estetiskt och tekniskt, man hade t. ex. klätt in alla plintar till montrar och föremål med beigefärgat tyg, vilket gjorde ett mycket lugnt intryck. Belysningen var fint avvägd.

Slutintrycket av denna slösande rika utställning var överväldigande, och jag hade känslan — efter de närmare fyra timmar jag kunde ägna den — att bara ha orienterat mig i utställningen.

För att få fram ytterligare en dimension av det behandlade stoffet hade man också tre för utställningen specialproducerade grammofonskivor, en för varje stort avsnitt, alltså en med medeltidsmusik, en med renässans- och barockmusik och en med 1700- och tidig 1800-talsmusik, allt av tonsättare som inte i vanliga fall kommer till tals i grammofonsammanhang. Inför utställningar av detta format frågar man sig ibland för vilka de är gjorda, vilka kan ta i sig denna ofantliga informtionsmängd? Men uppenbarligen är dessa stora utställningar stora publikframgångar. Av oomtvistligt värde är i varje fall katalogerna, som utgör summeringar av forskningsresultat på en mängd områden inom arkeologi, konst- och kulturhistoria.

Den tredje utställningen jag här skall redogöra för visades under sommaren 1980 i Museum für Kunst und Kulturgeschichte (St. Annenmuseum) i Lübeck under namnet *Archäologie in Lübeck*. Eftersom stadsarkeologiska undersökningar endast sällan ägnas utställningar tilldrar sig en sådan givetvis stort intresse. Visserligen finns en del material från stadsundersökningar (bedrivna framförallt efter andra världskriget) i såväl S:t Annenmuseum som det stadshistoriska Holstentormuseum, men där presenteras inte föremålen i sina arkeologiska sammanhang.

I *Archäologie in Lübeck* hade man valt

några temata. Inledningsvis redovisade man undersökningar i dominikanerklostret Burgkloster där man grävt sedan 1976. Klostret grundades 1227 på platsen för en äldre borganläggning. Det som huvudsakligen visades var en utgrävd timrad brunn i mycket fint arbetad konstruktion i ek samt en del av de fynd som gjordes i och kring brunnen, bl. a. träskyfflar som uppenbarligen använts vid anläggandet av den. Genom dendrokronologi har man kunnat datera anläggandet så exakt som till hösten 1155 eller vintern 1155/56.

Ett andra avsnitt visade grävningar och byggnadsundersökningar i Heiligen-Geist-Hospital, dvs. Helgeandshuset, där man framförallt velat visa — förutom en rekonstruerad träcistern — undersökningsmetodiken. Denna demonstrerades genom en del fältmaterial såsom planer, profiler, fotodokumentation och fältanteckningar samt den rapport undersökningen resulterade i.

I ett tredje större avsnitt visades "Sachkultur und Alltagsleben", dvs. dagligt liv och föremål som kan förknippas med detta. Här förekom keramik, svarvade träkärl (i ett betydligt sparsammare urval än som 1971 visades i Göteborg i utställningen Lübeck—Lödöse—Kalmar), skor, glas, verkstadsavfall av ben etc., allt i vanliga bord- och skåpmontrar. Föremålen härrörde främst från de senaste årens grävningar. Den första i Lübeck påträffade keramikugnen presenterades. De i anläggningen påträffade kärnen — framförallt felbrända — utgjordes till övervägande delen av Kugeltöpfe som märkvärdigt nog bränts oxiderande, dvs. med syretillförsel, något som ju ger ett rödaktigt gods. Denna kärnform förekommer ju annars främst som svartgods. Ugnen dateras till 1200-talets andra fjärdedel.

Det sista avsnittet ägnades Alt Lübeck, den slaviska borganläggningen belägen ca 6 km norr om den medeltida stadskärnan. Där hade man gjort utgrävningar ända sedan 1852, men nästan allt fyndmaterial förstördes under andra världskriget. Sedan 1947 har en rad nya undersökningar gjorts, senast 1977—79 under ledning av H. Hellmuth Andersen.

Man var tidigare av den uppfattningen att Alt Lübeck hade betydelse som furstligt maktcentrum först under obotriterrikets slutskede, 1000—1100-talet, men dendrokronologisk datering visar nu att anläggningen blev starkt befäst redan 819.

Här kompletterades de utställda föremålen också av modeller av såväl hela borganläggningen som av enskilda byggnader.

Även om man i denna utställning klart kunde notera skillnaden mellan de resurser som står till buds för stora satsningar som i fallen Augsburg och München och vad man kan åstadkomma inom ramen för en normal utställningsbudget som i Lübeck, hade man inte prutat katalogsidan. Till utställningen hade man nämligen givit ut en skrift i A4-format med samma titel som utställningen, *Archäologie in Lübeck* (Hefte zur Kunst und Kulturgeschichte der Hansestadt Lübeck. 3. Lübeck 1980). Boken, på 161 sidor, innehåller förutom artiklar i direkt anslutning till utställningens innehåll också översiktsartiklar om Lübecks forskningshistoria, förhistoria i Lübeck, befästningar etc. samt avslutningsvis ett block om 7 uppsatser om metodik. Boken är med sina 54 uppsatser i skilda ämnen en utmärkt introduktion till den livaktiga Lübeckforskningen.

Göran Tegnér